

Jelena Obradović MOJAŠ
 Gabra Rajčevića 15
 20000 Dubrovnik
 jelena.obradovic@hrt.hr

UDK: 929
 Stručni rad
 Professional paper
 Primitljeno: 27. prosinca 2022.

Petrunjela Dana KOŠTA
 Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek povijest
 kpetrunjela@gmail.com

„OMBLA CARA, OMBLA BELLA...“ DUBROVAČKI LJETNIKOVCI U KULTURI SJEĆANJA¹

SAŽETAK

U radu se tematizira uloga dubrovačkih ljetnikovaca u oblikovanju duhovnog nasljeđa i kulturnog krajolika. Sagledava se nekoliko odabranih 'slika vremena' iz kojih se ogleda povijest dokolice u ladanjskim prostorima i nadahnuće zabilježeno iz pera pjesnika i pisaca.

KLJUČNE RIJEČI: dokolica, Dubrovnik, Rijeka dubrovačka (Ombla), ljetnikovci, vlastela, književnost, umjetnost, akademije, Mato Zamagna Tamarić

Uvod

Pogled u 'vrijeme dokolice' dubrovačkih ljetnikovaca poput panoptikuma (ra)stvara davne slike prošlosti. Sačuvane memorabilije u arhivskoj građi, rukopisne ostavštine, osobna pisma i dnevnicima, fotografije iz obiteljskih

¹ Ovaj rad rezultat je mentorstva preddiplomskog završnog rada Petrunjele Dane Košta, pod naslovom *Vrijeme dokolice u dubrovačkim ljetnikovcima* na Odjelu povijesti Jadrana i Mediterana Sveučilišta u Dubrovniku, 2021./2022.

albuma, književni zapisi vrsnih pera, umjetničke slike iz starih okvira... sve to, metaforički nas vodi u jedno 'izdvojeno' vrijeme (o)smišljeno 'po mjeri čovjeka'. Tragajući za uspomena kojima se može oprimirati povijest svakodnevice – ljetnikovci se ukazuju kao idealan scenski prostor ljepote i kulture življenja. Važan putokaz u razumijevanju arkadijskog doživljaja koji su pružali onodobnim vlasnicima i svima koji su ih pohodili zrcalio se u dokolici iz koje su, uživajući u graditeljskoj jedinstvenosti ljetnih dvorova podignutih na odabranim mjestima dubrovačkoga kraja, nastajala umjetnička i književna djela. Među brojnim lokacijama na kojima i danas postoje tragovi ladanjskog spomeničkog nasljeđa (na Pelješcu, u Konavlima, Župi dubrovačkoj, na elafitskim otocima...) izdvaja se prostor Rijeke dubrovačke (Omble) na čijim su obalama izgrađeni ljetni dvori iz davnih stoljeća.

Otium i negotium – povijesne mijene

Htijući uputiti na značenjske korijene, nije na odmet posegnuti za primjerima iz antike u kojoj se dokolica sagledavala u uzajamnoj refleksiji dvaju pojmova - *otium* i *negotium*.² Smatra se da ta oprečnost predstavlja značajnu i univerzalnu relaciju koja u sebi nosi značajke „rada, vremena i slobode“. U tom smislu na *otium* se gledalo dvojako; kao na besmisleni gubitak vremena i besposlicu, ali istodobno kao i na mir, odmor, ladanje.³ *Otium* se može definirati i kao „vrijeme u službi čovjeka“ u kojem se on može posvetiti radu i neradu.⁴ Vrijeme dokolice prepoznato kroz latinski pojam *otium* nije, dakle, nužno bilo vrijeme besposlice već je moglo biti plodonosno u svojim oblicima 'učene dokolice' (*otium litteratum*) kao i 'dostojanstvene dokolice' (sažete u latinskom izrazu *otium cum dignitate*). Međutim, *otium* nije predstavljao samo vrijeme stvaranja nego je čovjeku davao i 'pogled u sebe'. To je ono vrijeme koje Janeković Römer naziva 'emancipatorskim vremenom' posve suprotnim onome odvojenom za profit, posao ili zaradu – odnosno onom vremenu koje prepoznajemo kao *negotium*.⁵ U srednjem vijeku dominirala je ideja iz antike u kojoj se ta podjela temeljila na suprotnosti rada i nerada. U istom razdoblju ideju dokolice prožimale su i kršćanske vrijednosti koje su naglašavale

² Branko Jozić, „*Otium i negotium* – Marulić o dokolici i radu.“ *Crkva u svijetu* 49/2 (2014): 249; Zdenka Janeković Römer, „*Otium litteratum*, utočište, ishodište.“ *Kolo* 4 (2004). Dostupno na: Matica hrvatska - Kolo 4, 2004. - *Otium litteratum*, utočište, ishodište: 1.

³ B. Jozić, „*Otium i negotium* – Marulić o dokolici i radu.“: 249.

⁴ Z. Janeković Römer, „*Otium litteratum*, utočište, ishodište.“: 1.

⁵ Z. Janeković Römer, „*Otium litteratum*, utočište, ishodište.“: 1.

kontemplacijsku stranu dokolice i njeno razumijevanje kroz pojmove *vita activa - vita contemplativa*.⁶ Tako se susrećemo i s pojmom 'plemenite dokolice' prožete kontemplacijom u samoći, osobnoj potrazi za duhovnošću i stjecanju znanja.⁷ Nakon humanizma i renesanse, dokolica nije nestala već je na sličan način postojala i u kasnijim stoljećima. Međutim, početkom 19. stoljeća odnos prema dokolici se mijenjao. *Otium* više nije predstavljao *otium* renesanse i humanizma već se sve više počeo približavati pojmu *otiositas* u značenjima bijega i dangubljenja, lijenosti i tromosti.⁸

Usprkos mijenama svojih pojavnih i značenjskih oblika, može se reći kako je dokolica u svom 'dugom trajanju' - neprestani dio ljudskoga vremena. Jozić ističe kako je za ispravno sagledavanje potrebno prihvaćanje i jednog i drugog značenja jer *otium* i *negotium* nisu u suprotstavljenom odnosu već se komplementarno nadopunjuju.⁹ Uostalom, povijesni odrazi umjetničkog stvaralaštva nastalog u dokolici i želja za uživanjem u njenoj stvaralačkoj snazi manifestirala se u dubrovačkom nasljeđu i na primjeru izgradnje ljetnikovaca u kojima se uživalo u ladanjskom miru i odmaku od poslovnog života i grada.

Ljetnikovci u kulturnom krajoliku

Uz pomoć ljetnikovaca koje je gradila na svom zemljišnom posjedu, dubrovačka je vlastela, smatra Janeković Römer, pokazivala svoj društveni status jer je veličina zemljišnog posjeda imala snažno simbolično značenje.¹⁰ Na dubrovačkom području gradili su ljetnikovce pazeći na građevinsko-hortikulturalni sklop koji je dubrovačke ljetnikovce isticao u hrvatskom primorskom graditeljstvu. Ljetnikovce su tijekom 15. i 16. stoljeća gradili u gotičko-renesansnom, a u 17. stoljeću u baroknom stilu.¹¹ Promjene u ladanjskoj arhitekturi bile su stalne jer se arhitektura prilagođavala potrebama njenih vlasnika. Ljetnikovce u Rijeci dubrovačkoj nazivalo se *Palazzi di Delizie*.¹² Tu, u Dubrovačkoj Republici, nastajali su tipizirani ljetnikovci sa središnjom dvoranom okruženom s još četiri sobe, iz čega je stvorena podrugljiva mletačka

⁶ B. Jozić, „*Otium* i *negotium* – Marulić o dokolici i radu.”: 252.

⁷ Z. Janeković Römer, „*Otium litterarum*, utočište, ishodište.”: 1-2, 4.

⁸ Z. Janeković Römer, „*Otium litterarum*, utočište, ishodište.”: 5.

⁹ B. Jozić, „*Otium* i *negotium* – Marulić o dokolici i radu.”: 257.

¹⁰ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1999: 335-336.

¹¹ Cvito Fisković, *Kultura ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*. Split: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1966: 5. Dostupno na: <http://www.zavoddbk.org/wp-content/uploads/2021/09/Fiskovic-Kultura-dubrovačkog-ladanja-Split-HI-JAZU-1966.pdf> (pristup: lipanj, 2022).

¹² Nada Grujić, *Vrijeme ladanja. Studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 2003: 6.

uzrečica: „*Quattro stanze un salon / Ze le casa d'un Schiavon*“ („Četiri sobe i dvorana, to je kuća Hrvata“).¹³

„Dubrovački ljetnikovci predstavljaju jedno od najljepših poglavlja hrvatske kulturne povijesti“, zapisao je Tonko Maroević. U tim je ljetnikovcima vlastela spojila ugodno s korisnim. Uspješno stvarajući prostor za dokolicu, ljetnikovci su im omogućili i stvaranje prihoda od ljetine. U vremenu kada su podizali ljetnikovce razvijalo se i književno stvaralaštvo na dubrovačkom području. Jer, ljetnikovci su bili prostori „življenja, odmaranja i djelovanja.“¹⁴ Kao prijelomno stoljeće u dubrovačkom graditeljstvu bilo je 15. stoljeće jer se u tom vremenu stvara arhitektonska jezgra zdanja čija će izgradnja jačati i u idućem stoljeću.¹⁵ Sačuvan je zapis Filipa de Diversisa o Rijeci dubrovačkoj iz 15. stoljeća u kojem stoji da se s obje strane Rijeke dubrovačke: „pružaju lijepi vinogradi i privatne kuće s vrtovima.“¹⁶ Janeković Römer upozorava da „nije mnogo ostalo sačuvano iz 15 stoljeća, ali upravo se tada dogodila preobrazba i počelo oblikovanje krajolika u skladu s idealom vremena.“¹⁷ Tijekom 15. i 16. stoljeća u blizini Dubrovnika stvorena je svojevrsna Arkadija,¹⁸ no ta 'zamišljena' Arkadija nije postojala samo u neposrednoj blizini Grada već se razvila i po južnodalmatinskim otocima. U Dubrovniku se tada grade ljetnikovci koji su „urbanizirali zatečeni idilični ambijent i ondje dali maha stvaralaštvu.“¹⁹ Ljetnikovci se odmiču od gradskog (prostorno skućenog i ograničenog) prostora i pronalaze svoje mjesto izvan gradskih zidina naslanjajući se pritom na antički ideal života u povratku prirodi.

Ljetnikovci su i u teškim vremenima povijesti, kao što je bio tragičan pad Dubrovačke Republike, poslužili kao „utočišta starog svijeta“.²⁰ Tako

¹³ Citat i prijevod preneseni su iz: C. Fisković, *Kultura ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*: 17, 64.

¹⁴ Tonko Maroević, „Bijeli dvori u sjenama sutona. Književni luk sudbine dubrovačkih ljetnikovaca.” *Peristil* 56/1 (2013): 17.

¹⁵ Nada Grujić, „Reprezentativna stambena arhitektura.”, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće. Urbanizam. Arhitektura. Skulptura. Slikarstvo. Iluminirani rukopisi. Zlatarstvo*, ur. Ante Sorić. Zagreb: MTM, 1987: 70-71.

¹⁶ N. Grujić, *Vrijeme ladanja*: 5.

¹⁷ Z. Janeković Römer, „*Otium litterarum*, utočište, ishodište.”: 2.

¹⁸ Arkadija je pokrajina u središnjem dijelu Peloponeza u Grčkoj. U staroj Grčkoj predstavljala je prostor Pana i škrte zemlje pastira. U rimskoj književnosti Arkadija se pretvorila u umjetnički toponim prirodnog i naivno sretnog života. Vergilije je Arkadiji dao novo umjetničko značenje u kojem je Arkadija značila prostor pun obilja, a upozoravao je i na prolaznost života. Kasnije je Vergilijeva Arkadija postala sastavni dio pastoralne drame u talijanskoj renesansi. Tu je nastalo djelo *Arkadija* Jacopa Sannazara, koje predstavlja utopijski svijet koji je smješten u prošlosti i u udaljenom prostoru. Umjetnički motiv Arkadije u europskoj književnosti postaje elegična meditacija u kratkom čovjekovu životu. Arkadijske motive susrećemo i kod dubrovačkih pisaca (poput Ignjata Đurđevića, Ivana Bunića Vučića i drugih). *Enciklopedijska natuknica o Arkadiji*. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3857> (pristup: lipanj, 2022).

¹⁹ Z. Janeković Römer, „*Otium litterarum*, utočište, ishodište.”: 2.

²⁰ Zdenka Janeković Römer, „Ladanjska Arkadija Junija Antunova de Resti (1755.–1814.) – utočište starog svijeta.” *Peristil* 56/1 (2013): 207; Slavica Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.)*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2018: 115-116.

je ljetnikovce, primjerice, doživljavao Junije Antunov Restić (1755.-1814.) latinski pjesnik, dubrovački plemić i zadnji pripadnik roda Restić.²¹ U ljetnikovcima se zadržao život kakav je postojao i prije pada Republike. No, Arkadija koja je u metafori postojala u dubrovačkom kraju - bila je već na svom zalazu. Duboko nezadovoljan novim stanjem i novom francuskom vlašću u Republici, Junije Antunov Restić odmaknuo se od Grada i utočište pronašao u svom ljetnikovcu blizu izvora Omble u „bukoličkoj idili starih vremena“. Govorio je kako je u prirodi svoga ljetnikovca, uz knjige i uz probrano društvo pronašao „pravu sreću senatora.“²²

Rijeka dubrovačka bila je književna inspiracija brojnim piscima. Slobodan Prosperov Novak opisao je Rijeku dubrovačku kao „...jedan od najromantičnijih predjela bliže dubrovačke okolice“.²³ Njen prostor proteže se od istočne strane gruške luke do jedne od hercegovačkih ponornica kojoj je naziv Arion dao antički pisac Strabon, a poznata je i kao Ombla.²⁴ Međutim, brojni pjesnici i putopisci kojima se pružila prilika da dožive ljepote Rijeke dubrovačke dali su joj brojne nazive: Elikonska brza voda i Humska voda, a rijeku su nazivali i kanalom, rikom, čarobnom vodom...²⁵ U Rijeku dubrovačku, kako su zamišljali pisci, dolazile su nimfe i pastiri što je i zapisao Junije Restić: „Kad su muze po padu Carigrada pribjogle na obale Tibera, Arna i Brente, dolazile su i u naše krajeve, da poigraju na pristojnim igalima Župe ili da se okupaju u mirnim vodama Rijeke“.²⁶

U Rijeci dubrovačkoj tijekom 15. stoljeća nastala su djela pjesnika Džore Držića (oko 1461.-1501.) i pjesnika Sigismunda Šimunova Menčetića (1457.-1527.) jer su obojica tu imali svoje posjede.²⁷ Ladanjski mir pronašao je i humanistički pjesnik Karlo Pavlov Pucić (oko 1458.-1522.) koji je zapisao: „Odloživši trud, u umilnoj dokolici bijah / I dok slatki plod nerada uživah, / Dječak me Kupidon zateče u mislima ispraznim...“.²⁸ Opis Rijeke dubrovačke u svom stvaralaštvu je donio i hrvatski pjesnik latinističke renesanse Ilija Crijević (1463.-1520.).²⁹ Među prvima je proslavio Omblu pišući o njoj

²¹ Z. Janeković Römer, „Ladanjska Arkadija Junija Antunova de Resti (1755.–1814.) – utočište starog svijeta.“: 207.

²² Z. Janeković Römer, „Ladanjska Arkadija Junija Antunova de Resti (1755.–1814.) – utočište starog svijeta.“: 208-209.

²³ S. Prosperov Novak, *Dubrovnik iznova*: 124.

²⁴ S. Prosperov Novak, *Dubrovnik iznova*: 124.

²⁵ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 75*; Slavica Stojan, „Rijeka Dubrovačka kao književna inspiracija.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 27 (1989): 175

²⁶ J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*: 159; S. Prosperov Novak, *Dubrovnik iznova*: 124.

²⁷ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 76*.

²⁸ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 76-77*.

²⁹ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 77*.

plodnosti, voćnjacima, cvijeću i o ugodnoj klimi: „...nego je vječito proljeće, leda nema, / i ljeto i zefire uživa ljetna dubrava. / Ovdje je stoga sretan tko god za ljetne sparine grabi svježinu vode što slatko žubori“.³⁰

U ljepotama Rijeke dubrovačke uživao je i Marin Držić (oko 1508.-1567.).³¹ O sebi je u stihovima zapisao: „...poslušaj s ljubavi Držića, pri vodi, / u slavnoj dubravi ki s vilam dan vodi“.³² Slavica Stojan ističe kako je Marin Držić u svojim djelima proslavio Rijeku jer je upravo taj krajolik i samu Rijeku uzeo kao prostor odvijanja njegovih pastoralara.³³ Nadahnjivao se Držić i krajolikom Konavala gdje je njegova obitelj imala posjed.³⁴

Nadahnuće prostorom Omble trajalo je i u kasnijim stoljećima. U blizini izvora Omble bio je smješten ljetnikovac hrvatskog epičara Ivana Franova Gundulića (1589.-1638.). Tragove o čarobnom krajoliku ostavio je u pastirskoj igri *Dubrava* i u epu *Osman*: „...ozelenje kraj u travi, / trava u cvitju osta okoli, / bližnje dubje po dubravi / grabe u vodu skloni doli / Sa svijem voda, odsvud rijeka / zaletje se u tijek hrli, / s travom, s cvijetjem, s dubjem neka / celiva ih ona i grli“.³⁵

U Dubrovniku je u 17. stoljeću djelovala *Academia degli Oziosi Eruditi* ili *Akademija ispraznijeh ili dangubijeh*.³⁶ Sastanke akademije održavali su i u „raskošnom lugu“ ljetnikovca Sorkočević u Rijeci dubrovačkoj i u perivoju latinista Vicka Petrovića na Pločama.³⁷ Na njegovu ladanjskom zdanju ostao je u kamenu uklesan zapis: „*Sev. Labor. Vrbanvs. Sev. Te. Via. Longa fatigat. Hic. Tibi. Speranda. Est. Hospes. Amice. Qvies.*“ („Ako si umoran bilo od gradskih poslova ili od duga puta, mili goste, ovdje možeš očekivati odmor“).³⁸ Tijekom 18. i 19. stoljeća i dalje su u plemenitoj dokolici stvarana književna djela. Pjesničke poslanice svojim prijateljima ostavili su književnik i prevoditelj Rajmund Kunić (1719.-1794.) i liječnik, pjesnik i prevoditelj Đuro Hidža (1752.-1833.) koji je osobito hvalio svjež i vodu: „To će ti

³⁰ S. Stojan, „Rijeka Dubrovačka kao književna inspiracija.“: 179.

³¹ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 82*.

³² T. Maroević, „Bijeli dvori u sjenama sutona. Književni luk sudbine dubrovačkih ljetnikovaca.“: 19.

³³ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 85*.

³⁴ Rafo Bogišić, „Pjesnici starog Dubrovnika na ladanju u Konavlima.“, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 2. Zbornik radova sa znanstvenog skupa (Cavat, 25.- 27.11.1996.)*, ur. Vladimir Stipetić. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Sveučilište u Zagrebu – MSHS Dubrovnik, Općina Konavle, 1999: 35.

³⁵ S. Stojan, *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.): 90*.

³⁶ Z. Janeković Römer, „Otium litterarum, utočište, ishodište.“: 4-5.

³⁷ Z. Janeković Römer, „Otium litterarum, utočište, ishodište.“: 5; N. Grujić, *Vrijeme ladanja*: 139-140.

³⁸ Citat i prijevod preneseni su iz: C. Fisković, *Kultura ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*: 41, 69. Rad akademije bio je posebno intenzivan nakon 1711. godine, a njen rad polako zamire 1725. No, ipak se uspjela održati sve do 19. stoljeća. Akademija se ugledala na talijansku akademiju *Academia degli Arcadi* pa su uzore pronalazili u grčkim i latinskim djelima koje su imitali. N. Grujić, *Vrijeme ladanja*: 139.

sačuvati zdravlje u satima kolovoza i ukloniti groznicu i strah od bolesti što je težak tijelima i duši. Tako ćeš poći za milom dokolicom i uživati ugodnosti smirenoga života“.³⁹

Taj svijet počeo je nestajati sutonom Dubrovačke Republike. Nestankom Republike u prošlost polako odlaze i ljetnikovci. Ti „bijeli dvori“ nekada su bujali kulturnim i stvaralačkim životom. Sada su ostali samo podsjetnik na život koji se u njima odvijao – istakao je Maroević.⁴⁰ Na ljepotu krajolika nije ostao ravnodušan ni Ivan August Kaznačić (1817.-1883.) u svom djelu *Izlet na Omblu*.⁴¹ Zapisao je: „Obale su okružene visokim vijencem brda, što prelazeći postupno u blaže padine mijenjaju suhu ogoljenost svojih vrhova u bujnu vegetaciju obronaka, pokrivenih gustim maslinicima...dok se uzduž obala dižu elegantni samotni dvorci, nekoć omiljeni ljetnikovci dubrovačkih vlasteoskih obitelji. U posljednjim je stoljećima bilo pomodno da drevna aristokracija oponaša običaje venecijanskog plemstva: Obale Omble bile su mjesto ljetnih užitaka poput onih na Brenti“.⁴² Na povratku s izleta Kaznačić se prisjećao kako je još i tada vladao san o nekadašnjoj Republici.⁴³

Uspomene iz ljetnikovca

U sjenovitoj hladovini visokih palmi i guste *pergole* isprepletene vinovom lozom i naslonjene na kamenu *kolonatu*, u tišini i miru svoga ljetnikovca na obali Omble, povjesničar i pjesnik Mato Zamagna Tamarić (1800.-1870.) pisao je svoj dnevnik u kojem je u posljednjem desetljeću života opisivao svakodnevicu i smiraj ladanjskog života.⁴⁴ Usprkos tome što su početkom 20. stoljeća pitome obale Rijeke okovane nasipom austrijske ceste, a šezdesetih godina rušeni ogradni zidovi i orsani ljetnikovaca, ljepotu toga mjesta iz vremena u kojem je na Ombli uživao Mato Zamagna i danas je lako dočarati. Rijeka dubrovačka bila je još u Zamagnino vrijeme glavna prometnica, vođeni

³⁹ S. Stojan, „Rijeka Dubrovačka kao književna inspiracija.“: 176.

⁴⁰ T. Maroević, „Bijeli dvori u sjenama sutona. Književni luk sudbine dubrovačkih ljetnikovaca.“: 21.

⁴¹ T. Maroević, „Bijeli dvori u sjenama sutona. Književni luk sudbine dubrovačkih ljetnikovaca.“: 21; S. Stojan, „Rijeka Dubrovačka kao književna inspiracija.“: 178; Cvito Fisković, „Dubrovački ljetnikovci i književnost.“, *Republika* 26/4 (1970): 179.

⁴² T. Maroević, „Bijeli dvori u sjenama sutona. Književni luk sudbine dubrovačkih ljetnikovaca.“: 21.

⁴³ S. Stojan, „Rijeka Dubrovačka kao književna inspiracija.“: 179.

⁴⁴ Mato Zamagna (1800.-1870.) bio je sin poklisara Frana Matova (1752.-1829.) i Nike Sorgo (1762.-1842.). Roden je 7. kolovoza 1800. u Dubrovniku. Krsno ime bilo mu je Mato-Ignacio-Kajetan-Marija. Imao je mlađega brata Frana (1804.-1871.) N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 6. Odabrane biografije (Pi-Z)*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015: 294. O obiteljskom nadimku Tamarić vidi: Jelena Obradović Mojaš, „Mato Zamagna (1800.-1870.), povjesničar i pjesnik.“, u: M. Zamagna, J. Obradović Mojaš, I. Lovrić Jović, *Kolende. Transkripcija i studije*. Dubrovnik: Dubrovačke knjižnice, 2018: 88-89.

put i jedina prava veza njezinih stanovnika s Gradom. Zato su svi ljetnikovci imali u tu svrhu izgrađene orsane, a zidom ograđeni vrtovi dopirali su do vode, baš poput raskošnog *đardina* Mata Zamagne.⁴⁵ Radost boravka u svom ljetnikovcu sazeo je u stihovima pjesme *Alla villa d'Ombla* u siječnju 1867.⁴⁶

Sklon memoarskim bilješkama još iz vremena rane mladosti, često je zapisivao svoja razmišljanja i bilježio događaje iz obiteljskog kruga. Tako je 1861. nastao (neobjavljeni) rukopis *Ricordi al mio arrivo a Ombla dopo lunga allenza*, a tri godine poslije počeo je pisati dnevnik. Fragmenti njegovih sjećanja sačuvani su u rukopisnom svežnju koji se pod naslovom *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.* čuva u obiteljskoj ostavštini u Državnome arhivu u Dubrovniku.⁴⁷ Dnevnik je pisao u svom ljetnikovcu Zamagna-Tamarić u predjelu Donje Obuljeno, kojeg je u 16. stoljeću izgradio Matov davni predak Marin Stjepanov Zamagno zvan Lardić (oko 1479.-1548.), na očevu posjedu ubilježenom i u ranom zemljišniku zvanom *Libro Negro*.⁴⁸ Emotivne note kojima se ispunjavao stranice dnevnika bile su posve u dosluhu s nataloženim emocijama u samom ljetnikovcu koji je generacijama pripadao njegovoj obitelji i kojeg je Mato Zamagna osjećao kao istinski *locus amoenus*. Stranice njegova dnevnika čitatelju se ukazuju kao svojevrsni prozori u scene prošlosti i gotovo, kao da transcendiraju prisutnost u ‘isječcima trenutka’ u onim događajima zbog kojih je Mato Zamagna posezao za perom. Dnevnik nije pisao svakoga dana već onim tempom koji su stvarale aktualnosti ladanjskog ritma. Osim silne ljubavi i privrženosti ljetnikovcu u kojem je boravio u djetinjstvu i mladosti, vrativši mu se nakon četiri desetljeća života provedenog izvan Dubrovnika, sadržaj dnevnika otkriva vrlo nježnu osobnost posvećenu obitelji, obožavanoj supruzi Mariji i potomstvu. Dnevnički zapisi donose odabrane slike vremena i običaja, svetkovanje nebeskih zaštitnika, izlete *karocama*, plovidbu do Šipanske Luke i putovanja do Grada, obiteljske *feste* i slavljenje Gospe od Rozarija u obiteljskoj vrtnoj kapelici. Molitva Gospi od Rozarija bila je jedna od onih pobožnosti koje su spajale i okupljale Zamagninu obitelj. Tom je titularu bila posvećena obiteljska kapelica u kojoj su

⁴⁵ N. Grujić, *Vrijeme ladanja*. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, 2003: 110.

⁴⁶ Jelena Obradović Mojaš, „Fragmenti dnevnika Mata Zamagne Tamarića 1864.-1867.“, u: *Zbornik radova – 250. obljetnica župe Presv. Spasitelja u Mokošici*, ur. don Ivica Pervan. Dubrovnik: Župa Presv. Spasitelja u Mokošici i Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2021: 367.

⁴⁷ *R.O. obitelji Zamanja*, 185, sv. 7, HR-DADU.

⁴⁸ Ljetnikovac Marina Zamagne bio je porušen i pokraden u Velikoj trešnji 1667. Obnovu ljetnikovca, s kojega je nedostajalo mnoštvo obrađenoga kamena i kamenoga namještaja, u cijelosti je koncem 17. stoljeća dovršio Marin Mata Zamagna (1737.-1808.), stariji brat Matova oca Frana. S. Stojan, *Ombla, vile i vilani. Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.)*: 162-164; N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 8. Genealogije (M-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017: 436, 438.

taj blagdan nježno i posvećeno u obitelji častili od 1815. godine. Proljetni dani nosili su čišćenje kuće, *saloče* i *kamara*, pranje rublja i pripremanje za dulji boravak u ljetnikovcu jer se tijekom zime stanovalo u palači unutar gradskih zidina. Uređivala se kapelica, sadilo povrće u velikom i malome vrtu i bralo bob. U lipnju 1865. uređivali su đardin postavivši u njemu okrugli kameni stol koji im je darovao Enrico Caboga.⁴⁹ Zajedno sa slugama sadili su brokule i cvijeće. Rubom južnih šetnica stizalo se do vrtnih vrata koja su vodila dodiru bistre vode u kojoj su se kupali u ljetnim mjesecima. Mato Zamagna duboko u sebi nosio je ljepotu življenja uz rijeku još od svoje rane mladosti. Zapisao je kako mu je Ombla i u starosti, “donosila mladost i svježinu, vrijeme radosti u lovu i ribolovu na čistome zraku, u slobodi i daleko od svake brige”. U Rijeci dubrovačkoj uvijek su ga čekali rodbina i prijatelji, “divne šetnje rivom, sadnja bilja i cvijeća i umirujući pogled na plodove u baštini. „*Ombla cara, Ombla bella...*“, zapisao je.⁵⁰

Zamagnine dnevničke bilješke skiciraju prizore njegova ‘emskog prostora’ u kulturi sjećanja usidreno u ‘njegovu vremenu’ u kojem svete uspomene na obitelj postaju kućne relikvije. Sve to zbiva se šest desetljeća nakon propasti Republike koju duboko u sebi Zamagna još uvijek nosi, stvarajući pritom svojevrсно umijeće pamćenja (*ars memoriae*). I zato i danas lako do nas dopire bilješka iz njegova dnevnika u kojoj je zapisao da s Batahovine ili sa Sustjepana “*in barca di ventura*” sudbinski plovi prema ljetnikovcu Zamagna-Tamarić u kojem je proveo mladost i posljednje godine života. Svjestan kulture na svom odlasku, posve oprečne kulturi koju je nadživio, Zamagna ju je odlučio (o) živjeti u sjećanju.⁵¹

Zaboravljeno nasljeđe

Nad razmišljanjem o dubrovačkim ljetnikovcima i njihovoj formativnoj ulozi u kulturi stanovanja i življenja uvijek opominjuće lebdi misao Milana Preloga o „baštini bez baštinika“. Nažalost, prizori devastiranih spomenika

⁴⁹ Vjerojatno je riječ o Henriku Vlahu Filipovu Cabogi (1818.-1881.). Njemu je Zamagna posvetio šaljive imendanske stihove u srpnju 1864. zapisavši ih u svojoj *Knjizi poezije*. U vrijeme nastanka Zamagnina dnevnika Henrik Caboga bio je narodnjački općinski vijećnik, nositelj više vojnih odlikovanja koje je stekao kao major konjaništva u austrijskoj vojsci. Naslijedivši bogatstvo strica Bernarda, odrekao se službe i “uživao to obilato baštinstvo gotovo 30 godina”. Umro je u Beču. N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, 2. Vlasteoski rodovi (A-L)*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012: 161; J. Obradović Mojaš, „Fragmenti dnevnika Mata Zamagne Tamarića 1864.-1867.“: 372.

⁵⁰ J. Obradović Mojaš, „Fragmenti dnevnika Mata Zamagne Tamarića 1864.-1867.“: 372.

⁵¹ J. Obradović Mojaš, „Fragmenti dnevnika Mata Zamagne Tamarića 1864.-1867.“: 380-381.

ladanjske arhitekture čine ju sjevremenom. Nada Grujić ističe kako u Dubrovniku nije moguće govoriti o ljetnikovcima a ne misliti i govoriti pritom i o vrtovima i krajoliku – jer oni su tvorili „neodvojivo jedinstvo koje je ujedno bilo i smisao njihova nastanka, postojanja i opstanka“ pri čemu se estetsko viđenje krajolika i odabrano mjesto same arhitekture zasnivalo na djelima antičkih i renesansnih pisaca. Arhitektura vila smatrana je najsjajnijim odrazom humanističke misli i kulture, a u znatnom dijelu oprimjerena je upravo dubrovačkim nasljeđem.⁵²

Međutim, prizori koje danas (uglavnom i u većoj mjeri od rijetkih koji su sačuvani) pružaju pogledi na ostatke devastiranih ljetnikovaca odraz su zapuštene i napuštene ladanjske arhitekture i nerazumna ponašanja prema prostoru u kojem je dubrovački krajolik unakažen novijom izgradnjom. Usprkos tomu što svjedoče o velikom povijesnom poglavlju našeg graditeljstva, mnogi ljetnikovci su porušeni, a u zapuštenim vrtovima skrivaju se „zarasle šetnice, polomljeni stupovi i urušene stepenice“. Prostor na kojem se u prethodnim stoljećima ostvario „jedan od najuzvišenijih oblika života“ s razložnim alibijem nazvan *kulturom ladanja* – promijenjen je, nažalost, do neprepoznatljivosti. Stoga je gromko upozorenje u pitanju kojim Nada Grujić sumira suvremene prijetnje baštinskom nasljeđu – „može li se dubrovački krajolik, s obzirom na bezobzirne intervencije u njegovu prostoru, još uvijek smatrati kulturnim krajolikom?“⁵³

IZVORI

R.O. obitelji Zamanja, 185, sv. 7, HR-DADU.

LITERATURA

Bersa, Josip. *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, 2002.

Bogišić, Rafo. „Pjesnici starog Dubrovnika na ladanju u Konavlima.“, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa (Cavtat, 15.-27.11.1996.)*, ur. Vladimir Stipetić. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Sveučilište u Zagrebu – MSHS, Općina Konavle, 1998-1999: 9-37.

⁵² Nada Grujić, *Dubrovačka ladanjska arhitektura*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2021: 468.

⁵³ N. Grujić, *Dubrovačka ladanjska arhitektura*: 13, 470.

- Fisković, Cvito. „Dubrovački ljetnikovci i književnost.” *Republika* 26/4 (1970): 169-181.
- Fisković, Cvito. *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*. Split: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1966.
- Grujić, Nada. *Dubrovačka ladanjska arhitektura*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2021.
- Grujić, Nada. „Reprezentativna stambena arhitektura.” u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće. Urbanizam. Arhitektura. Skulptura. Slikarstvo. Iluminirani rukopisi. Zlatarstvo*, ur. Ante Sorić. Zagreb: MTM, 1987: 307-323.
- Grujić, Nada. *Vrijeme ladanja. Studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 2003.
- Janeković Römer, Zdenka. „Ladanjska Arkadija Junija Antunova de Resti (1755.-1814.) – utočište staroga svijeta.” *Peristil* 56/1 (2013): 207-212.
- Janeković Römer, Zdenka. *Okvir slobode: Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1999.
- Janeković Römer, Zdenka. „Otium litterarum, utočište, ishodište.” *Kolo* 4 (2004): 1-8.
- Jozić, Branko. „Otium i negotium – Marulić o dokolici i radu.” *Crkva u svijetu* 49/2 (2014): 248-258.
- Maroević, Tonko. „Bijeli dvori u sjenama sutona. Književni luk sudbine dubrovačkih ljetnikovaca.” *Peristil* 56/1 (2013): 17-23.
- Novak, Prosperov Slobodan. *Dubrovnik iznova*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.
- Obradović Mojaš, Jelena. „Fragmenti dnevnika Mata Zamagne Tamarića (1864.-1867.).” u: *Zbornik radova o 250. obljetnici župe Presv. Spasitelja u Mokošici*. Dubrovnik: Župa Presv. Spasitelja u Mokošici i Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2021: 365-382.
- Obradović Mojaš, Jelena. „Mato Zamagna (1800.-1870.), povjesničar i pjesnik.” u: *Mato Zamagna, Jelena Obradović Mojaš, Ivana Lovrić Jović, Kolende. Transkripcija i studije*. Dubrovnik: Dubrovačke knjižnice, 2018: 79-152.
- Stojan, Slavica. *Ombla, vile i vilani: Povijest svakodnevnice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.)*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2018.
- Stojan, Slavica. „Rijeka Dubrovačka kao književna inspiracija.” *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 27 (1989): 175-186.
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika, 2. Vlasteoski rodovi (A-L)*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012.
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika, 6. Odabrane biografije (Pi-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015.
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika, 8. Genealogije (M-Z)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017.

MREŽNI IZVORI

- „Arkadija.”, enciklopedijska natuknica u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3857> (pristup: lipanj 2022).

"OMBLA CARA, OMBLA BELLA..."

DUBROVNIK SUMMER HOUSES IN THE CULTURE OF
MEMORY⁵⁴

ABSTRACT

The paper examines the role of Dubrovnik summer houses in shaping the spiritual heritage and cultural landscape. A few selected 'pictures of time' are discussed, reflecting the history of leisure in rural areas and the inspiration recorded through the pens of poets and writers.

KEY WORDS: *leisure, Dubrovnik, Rijeka Dubrovačka (Ombla), summer houses, nobility, literature, art, academies, Mato Zamagna Tamarić*

⁵⁴ This paper is the result of the mentorship of Petrunjela Dana Košta's undergraduate final thesis, titled *Leisure Time in Dubrovnik Summer Houses* at the Department of Adriatic and Mediterranean History of the University of Dubrovnik, 2021/2022